

25.87x28.08	1/3	עמוד 48	הארץ - גלריה	12/02/2021	76205209-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

יום שישי ל' בשבט תשפ"א, 12 בפברואר 2021
1459

למה לא אוגנדה

אדם רז

לאחר כישלון תוכניתו של ראש התנועה הציונית, תיאודור הרצל, להתיישבות יהודית אוטונומית באל-עריש בחצי האי סיני בראשית 1903, ונוכח הקיפאון המתמשך במשא ומתן עם השלטון העותמאני על התיישבות יהודית בארץ ישראל, העלה שר המושבות הבריטי ג'וזף צ'מברלין הצעה להעניק לציונים צ'רטר להקמת ישות מדינית בשטח החסות הבריטי באפריקה המזרחית (קניה של ימינו וסמוך לאוגנדה). הצעה זו מכונה בהיסטוריה של התנועה הציונית בשם "תוכנית אוגנדה", ולמרות חוסר הדיוק הגיאוגרפי ייעשה פה שימוש בשם שהתקבע.

באוגוסט 1903 העמיד הרצל לפני הקונגרס הציוני השישי שהתכנס בבאול הצעה לשלוח משלחת סקר לאפריקה, והצעה זו – שעיקרה סוף לדעת הקהל מאז ועד היום – כיכבה בשמי הציונות בשנה שחלפה עד מותו ביולי 1904. היו אלה הימים שמצוקת יהודי מזרח אירופה הגיעה לשיאה. ברוסיה התחוללו פוגרומים קשים וברור מניה חרפת רעב איימה על מאות אלפי היהודים בעקבות הגבלות שהוטלו עליהם. "קיימים עוד כמה קשינאב אחרים, ולא ברוסיה בלבד... בוא ונציל את אלה, שעוד אפשר להצילם. זוהי השעה האחרונה", דרש הרצל, ואילו מקס נורדאו, שותפו של הרצל, קבע שהציונות היא ב"בחינת המאמץ האחרון של היהדות". רבים זילזלו בכך ובמדיניות שהתחייבה מהשקפה זו, שעיקרה היה להציל כמה שיותר יהודים, וממרחק הזמן אי אפשר שלא להצטמרר מההספד שנשא ליאו בק, ממנהיגי יהודי גרמניה בזמן השואה, על בתו של הרצל, טרודה,

המשך בעמוד 46

הרצל, 1904. רצה להציל כמה שיותר יהודים

צילום: Imagno/Austrian Archives / Hulton Archive / Getty Images

ספרים

ספרם של ההיסטוריונים משה יגר ודבורה ברזילייגר חוזר אל הוויכוח הסוער בתנועה הציונית סביב התוכנית להתיישבות יהודית באפריקה. זהו ספר מקיף ועשיר בפרטים, אך חולשתו העיקרית היא הפרשנות שלו למשבר, המתעלמת כמעט לחלוטין מפוליטיקה פנימית, אינטרסים והתנגשויות בין השקפות עולם מנוגדות

24.36x28.91	2/3	48	עמוד	הארץ - גלריה	12/02/2021	76205219-2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790						

מערב קניה. הגדרת ההצעה כ"תוכנית אוגנדה" התקבעה למרות אי־דיוק גיאוגרפי צילום: Peter Jordan/Alamy Stock Photo

למה לא אוגנדה

המשך מעמוד 48

בגטו טרווינישטאט במאָרס 1943: "אילו הקשכנו לדברי אביה של אשה אומללה זו, לא היינו כאן היום".

ההצעה של הרצל לשלוח משלחת־סקר שהתקבלה בקונגרס וכן המחלוקת האדירה סביבה בתנועה הציונית שכמעט הביאה לפילוגה עומדות במרכז ספרם של ההיסטוריונים משה יגר וד"ר בורה ברזילייגר. זהו ספר מקיף, עשיר בפרטים ומתחשב עד מאוד בקורא: 90 העמודים הראשונים אינם עוסקים בפרשה, אלא סוקרים בבהירות את פעילותו הדיפלומטית של הרצל ומאפשרים היכרות עם יחסה של בריטניה לציונות. 100 העמודים הבאים, עיקר הספר, עוסקים במחלוקת בתוככי התנועה הציונית. שלושת הפרקים האחרונים שונים זה מזה: האחד עוסק בגישה ה"טריטוריאלית" בציונות, ששאפה להקים טריטוריה ליהודים, לא בהכרח בארץ ישראל; השני הוא פרק של "הערות וסיכומים"; והשלישי, שכותרתו "על קצה המזלג", מורכב מערכים אנציקלופדיים רלוונטיים. בנוסף, יש 36 עמודים של "ציונים ביוגרפיים" קצרים על אישים המוזכרים בספר. מביאים — שאינו קשור רק לפרשת אוגנדה אלא להיסטוריה ציונית בכלל — אולי יכבידו על הקורא שהתוודע לקורות התקופה, אולם יקלו על מי שעושה את צעדיו הראשונים בהיסטוריה הזאת.

משבר "אוגנדה" בציונות

משה יגר ודבורה ברזילייגר

עורכת: ליאורה רציג.
הוצאת כרמל, 330 עמודים, 99 שקלים

נאמנות לארץ ישראל

על פרשת אוגנדה נכתב רבות והמחברים מכירים היטב את הספרות בנושא, אף על פי שהם אינם מזכירים ספרות חשובה שהתפרסמה בגרמנית. בספרם אין כמעט תיעוד היסטורי חדש, למעט כמה מסמכים מהארכיון הבריטי, בשעה שהם קוראים ש"כל המסמכים והתעודות של הצד הציוני פורסמו ונקראו" וכי "אין תיעוד רב" בנוגע לצד הבריטי (שכבר בו, יש לציין, כבר נעשה שימוש במחקר). שלוש מטרות הציון החוקרים למחקרם: לתאר את הזווית הבריטית ואת מהלכי האימפריה מול התנועה הציונית בפרשת אוגנדה; לתאר את יחסם של ציונים שונים לתוכנית; וכי

מלותיהם, לתאר "את הסערה שהתחוללה בעקבותיה ואת תוצאות הסערה הזאת". עם זאת, בפועל, רובו של הספר עוסק בש"ת המטרות האחרונות.

כוחו של הספר נמצא בכרוניקה המפורטת של הפרשה, אולם חולשתו העיקרית היא בפרשנות: היא נשענת על אימוץ מוטעה של ההסברים האידיאולוגיים השונים שניתנו לפרשה בזמן אמת ולאורך השנים ואינה עומדת על ההבדלים בין משמעות הפוליטית של ההצעה הבריטית כפי שהרצל הבינה לתפישת הרווחת בציבור בנוגע לתוכנית, כפי שעוצבה בפורמלמוס האידיאולוגי שבא בעקבותיה. ההיבט הראשון נוגע למדיניות החוץ הציונית וההיבט השני — הפוליטי בעליל גם כן — נוגע למדיניות הפנים הציונית, למאבק על הנהגתה וכיוונה. משמעותה העיקרית של התוכנית הייתה טמונה בהכרזת בריטניה בהסתדרות הציונית כבאת כוח מדינית של הלאום היהודי והכרה בלגיטימיות של דרישתה לישות מדינית אוטונומית. קשה היום לבין זמננו — לאחר עשרות שנות יישוב ומדינה וכי שהוא מצויד בדרכון ישראלי — להבין את המשמעות המהפכנית של ההכרה הבריטית. המחברים מציגים שבעצם הכיח זה ראה הרצל את עיקר חשיבותה של ההצעה ותחזורים על

לדוגמה, זו של אביגדור (ויקטור) יעקובסון, מראשי הציונות ברוסיה, שקבע: "או ציון או אפריקה המזרחית. בעניין זה אין מקום לשום ויתורים, לשום פשרות". כלומר, לפי יעקובסון, הרצל הציע לזנוח את תוכנית באול. איך ניתן להסביר את קביעתו מול דבריו החד־משמעיים של הרצל? אלה הם בדיוק החומרים שאיתם נדרש להתמודד ההיסטוריון, שצריך לחשוף את המוטיבציות של הצדדים. כלומר, מה כל אחד מהשחקנים רצה להשיג.

ההיסטוריון מוכרח לדעת שלאמירתו של יעקובסון היה תפקיד פוליטי בזמן אמת, וכי היא לא בהכרח משקפת את מה שהבין מדברי הרצל. על המחקר להראות אם הנימוקים הפומביים חופפים את המניעים הפנימיים (או האינטרסים) של בעלי המחלוקת. כך, אם יש בידי המחקר להוכיח שמתנגדי הרצל, בהם מנחם אוסישקין, אחד העם וסיעותיהם, חשבו באמת ובתמים שהצעת "אוגנדה" היא ויתור של הרצל על ארץ ישראל, אז אפשר להבין את נימוקיהם כמייצגים אמיתות. ואולם, בדיקת העובדות מוכיחה את ההיפך: לא היה אפשר להבין כך את עמדת הרצל. המחברים עושים לעצמם מלאכה קלה בעינינו זה ואינם מבארים ברצינות הנדרשת את "אחורי הקלעים" של הכרזות "אומרי הלאו". בכך הם ממשיכים מסורת היסטוריוגרפית ארוכה של פרשנות לפרשה, שאפשר לכנותה "טריגדיה של אי־הבנות".

לדוגמה, בנוגע לדבריו של יעקובסון קובעים המחברים שהדברים "סימלו את עומק אי־ההבנה, שכן בחירה בין שני היעדים האלה — ציון או אפריקה המזרחית — לא עמדה כלל על הפרק". בהמשך, הם מסבירים, בכובעם כפסיכולוגים, ש"היתה בוויכוח זה אי־הבנה טרגית שהצדדים המתעמתים לא רצו, ואולי לא יכלו נפשית, להבהירה, ולפיכך גם לא ניתנה לגיטימציה". לשיטתם, ראשי הציונות הרוסית, מתנגדי ההצעה, "לא האמינו כלל בכוחה של הדיפלומטיה וראו בה אחיות עיניים. נראה בעליל שהם לא היו מסוגלים להבין את 'התמרון הדיפלומטי' של הרצל".

גם את הסיבה לנטישה של "אומרי הלאו" את אולם מליאת הקונגרס לאחר ההצבעה על שיגור המשלחת מוצאים המחברים, כמוכח, ב"אי־הבנה. הרושם שרווח בקרב השוללים היה שההחלטה שנפלה בקונגרס פירושה ויתור על ארץ ישראל

המשך בעמוד 45

כך לאורך הספר. מנגד, להבנתם, "רוב עמיתיו בהנהגת התנועה לא הבינו כלל את שיקוליו (של הרצל), למרות שלא חסר הסברים וראיונות, בייחוד אחרי הקונגרס השישי ובחודשים האחרונים לחייו".

המחברים מודעים למטרותיו של הרצל במשא ומתן מול הבריטים, והצדק עמם כשהם קובעים: "הוא עמד בעקשנות על דבר אחד — לא על התיישבות יהודית באפריקה המזרחית, אלא על הצורך לנהוג כמתחייב כלפי ממשלת בריטניה ולשגר משלחת־סקר. לא יותר מזה. סביב עניין זה בלבד התחוללה כל הפולמוס הקשה שהעמיד בסכנה את אחדותה של התנועה הציונית". ואולם, לפי המחברים, "סביב עניין זה בלבד" הייתה לטלה הספינה הציונית כמשך יותר משנה, וזאת בגלל סדרה של אי־הבנות מצערות מצד "אומרי הלאו" (כינויים של שורלי ליה הצעה הבריטית). "תזת אי־ההבנה" של המחברים, המלווה את דיונם בפרשה, היא התזה הבולטת בספרות המחקר והשנים רבות. תזה זו אינה נכונה כלל ועיקר.

השניים מדגישים כי תוכניתו של הרצל היתה להביא להכרה בהסתדרות הציונית כמייצגת את העם היהודי באמצעות קבלת החלטה לשגר לאפריקה המזרחית משלחת־סקר וגם מציגים, ובצדק, שהרצל כלל לא היה מעוניין בתוצאות חיוביות של המשלחת ונשאר נאמן לתוכנית באול שנקבעה בקונגרס הציוני הראשון, ולפיה "הציונות שואפת להקים לעם היהודי בית מולדת בארץ ישראל לפי משפט הכללי". הרצל הסביר ש"היה גורלה של ההצעה אשר יהיה, השקפותיו על ארץ ישראל אינן ניתנות לשינוי ולא ישתנו לעולם, וכך או אחרת יכיר הקונגרס בהתקדמות הבלתי רגילה שהתקדמה מה תנועתנו על ידי המשא ומתן עם ממשלת בריטניה". הרצל אמר דברים ברורים בעניין ההצעה הבריטית וחזר על כך פעמים רבות: לא המרה של ארץ ישראל בצ'רטר באפריקה המזרחית, אלא שליחת משלחת־סקר ותו לא. בצדק כתב ישעיהו פרידמן, מהחוקרים החשובים של הפרשה, שאף על פי שהרצל לא המיר לעולם את ארץ ישראל, השקפה הפוכה היא שהפכה כמעט לנחלת הרבים".

טרגדיה של אי־הבנות

מול דבריו הברורים של הרצל נתקל כל מי שמעיין בקורות הפרשה כאמירות רבות מצד מתנגדיו, המחייבות בירור.

23.02x26.25	3/3	48	עמוד	הארץ - גלריה	12/02/2021	76205439-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790						

למה לא אוגנדה

המשך מעמוד 46

ושלילתה של הציונות. (אך) לא היתה לכך כל אחיזה במציאות". גם אחרי שהרצל ניגש והסביר להם את המהלך שעליו הכריז קודם לכן במלים ברורות, גם אז, הם – "אומרי הלאו" – פשוט לא הבינו. לסיכום, לפי המחברים, חברי הוועד הפועל הציוני מרוסיה סברו בטעות ש"הצעה זו היא ויתור על ארץ ישראל". המחברים אמנם חוזרים פעמים רבות על כך שלא היה כל בסיס לטענת "אומרי הלאו" (וכאמור, צודקים לחלוטין), אולם מסתפקים בתזת "אי-ההבנה". פוליטיקה? אינטרסים? מאבקים? כל אלה אינם נלקחים ברצינות בפרשנותם, והרי לכם, בתמיציות, טרגדיה של אי-הבנות.

פסיכולוגיה במקום פרשנות

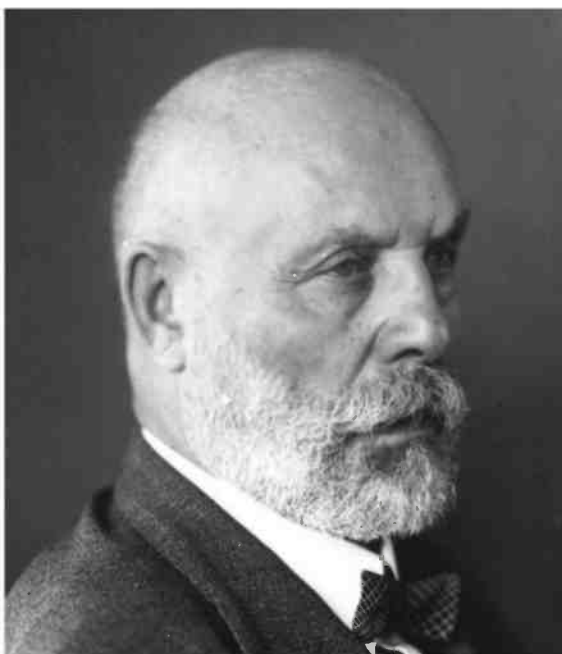
אחת התוצאות של אימוץ תזת "אי-ההבנה" כהסבר היא שהפוליטיקה נהפכת למבחן אינטליגנציה והפסיכולוגיה מחליפה פרשנות פוליטית, שתכליתה לחשוף אינטרסים. ההיסטוריון אינו צריך לקבל כפשוטן וללא ביקורת אמירות, שהציגו בצורה מסולפת את מה שהרצל אמר. עליו להסביר שלמלים (כלומר, לאידיאולוגיה) יש תפקיד פוליטי. ואולם, בפעמים המעטות שבהן המחברים כבר מנסים "להבין את הפער העמוק בין עמדותיו של מנהיג התנועה הנערץ" לעמדת ראשי הציונות ברוסיה, הם קובעים כי מקורו בעובדה ש"דווקא ראשי הציונות ברוסיה ידעו לאמיתתה את היקף צרתם של היהודים" – כלומר, גורסים שהרצל היה עיוור למציאות במזרח אירופה. ואולם, לא רק שאין זה הסבר לאי-ההבנה, אלא שזהו הסבר שגוי מהיסוד: הרצל דיבר ללא הרף על הכלא שבו היו שרויים המוני היהודים במזרח היבשת.

מצד אחד, לפי המחברים, לא רק "אומרי הלאו" לא הבינו את המתרחש סביבם, גם הרצל לא הבין. לדוגמה, "הרצל התקשה להבין את עמדת הצירים מרוסיה והתאכזב ממנה. הוא לנוכח צרתם של ההמונים היהודים הסובלים". במונחי הפטשט האידאולוגית הנוכחית, אפשר לומר ש"ישראל הראשון נה" (הרצל וגאמניו) לא הבינה את "ישראל השנייה" (יהודי מזרח אירופה). מצד שני, בספר מובאות עדויות לכך שהיו יהודים רבים ממזרח אירופה שהבינו היטב את כוונתו של הרצל, וכשליש מהצירים הרוסים נמנו עם "אומרי ההן" ותמכו בו. בקצרה, תזת אי-ההבנה רק מבלבלת ואינה מבהירה את ההיסטוריה, והיא נשלפת לרוב כשההיסטוריון מגיע למכיוון סתום.

תזת אי-ההבנה מבלבלת לא רק את הקוראים, אלא גם את המחברים, שמופתעים מהתמיכה של תנועת "המזרחי" הציונית דתית בתוכניתו של הרצל. לכאורה, אנשי "המזרחי" היו אמורים לצאת "חוצץ נגד תוכנית זו בהיותם אנשי מסורת ואמונה המתפללים בכל יום לשיבת ציון". ואולם, מכיוון שהרצל כלל לא הציע להמיר את ארץ ישראל בשטח אחר, אלא ראה בהצעה הבריטית "דרך עקיפין פוליטית לארץ ישראל", כדברי מקס בודנהיימר, מראשי הציונות בגרמניה (שלא היה קשור לתנועת "המזרחי"), תמכו רבים בתנועה הציונית, כולל אנשי "המזרחי". בתוכניתו. נראה שהמחברים אימצו לחלוטין את תזת אי-ההבנה וכפו אותה על תנועת "המזרחי", שהבינה היטב את דברי הרצל.

"לאפריקה לא אלך"

עד כמה גלויים היו דבריו המפורשים של הרצל אפשר ללמוד גם מהראיון הנודע שהעניק לסופר ולעיתונאי ראובן בריינין בספטמבר 1903 ופורסם בכמה עיתונים: "לאפריקה לא אלך ובאפריקה לא אגור, אבל יכול לא יכולתי לדחות את הצעת ממשלת בריטניה". הוא הדגיש שאם הממשלה תמך צא שאפריקה המזרחית אינה מתאימה להתיישבות יהודית אז "הרווחנו, כי ממשלת בריטניה נתנה לנו תעודת בגרות מדינית שראויים אנחנו להיות עם שורר בביתו". המחברים גם מביאים את דבריו הברורים של הרצל לאחר שעיתון בלג פירסם ש"אוגנדה" אינה מתאימה להתיישבות יהודית:

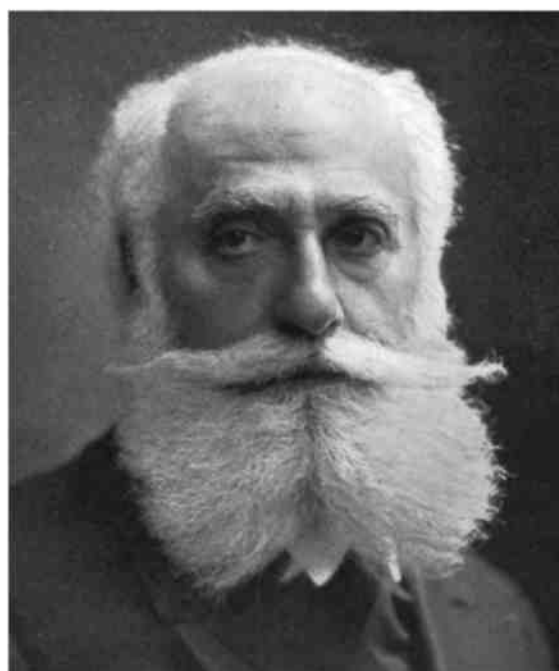
מנחם אוסישקין. מגדולי יריביו של הרצל צילום: The David B. Keidan Collection / Widener Library / Harvard

אחד העם. התנגדות למדינת היהודים צילום: אוסף שבדרון / הספרייה הלאומית של ישראל

משה יגר. המחברים מתחשבים בקוראים צילום: אי-פי

מקס נורדאו. המאמץ האחרון של היהדות

חיים ראויים בשבילם, בשעה שהציונות של אחד העם ואוסישקין, למרות הבדלים במשנתם של השניים, חתרה להבטיח את קיומה הנבדל של היהדות בתנאי העולם המודרני כפי שהוא, שבהם קיומם של יהודים אינו מובטח. בפועל, אם מתנגדי ההצעה הבריטית היו זוכים לרוב בקונגרס השישי, הרצל ומדיניותו, שחתרה לעגן את התנועה הציונית כנציגת הלאומיות היהודית בורה העולמית, היו סופגים מכה אנושה. פרשת אוגנדה חשפה את המחלוקת בין אחד העם ואוסישקין ובין הרצל בלב לכה של ההסתדרות הציונית. היה זה מאבק של האופוזיציה להרצל, של המתנגדים לרעיון של מדינת היהודים. פרשת אוגנדה היתה כלי בידיהם כדי לערער על מנהיגותו של הרצל ולשנות את כיוון פעולתה של התנועה הציונית. מותו של הרצל בגיל 44, כשהוא מותש וחבוט, איפשר להם להשליט את תפישת עולמם, להשכיח במידה רבה את משנתו של יריבם ולהציג את פרשת אוגנדה בצורה מסולפת, הנלמדת עד היום בבתי הספר ומושרשת בתודעה הישראלית.

"הרי זה נפלא, פתרון טוב מזה לשאלה לא יכול היה להיות". בגלל תזת אי-ההבנה שהמחברים מאמצים הם לא מפרשים כהלכה את המאבק שניהלו אוסישקין ושותפיו נגד הרצל ומדיניותו. לעתים הם כותבים פראזות כמו "אוסישקין היה מלא רוח קרב" נגד הרצל. וכשהם כבר מוצאים הסבר פוליטי מורכב יותר בנוגע למנהיג ציוני רוסי, הם טוענים כי אוסישקין, מגדולי יריביו של הרצל, "פיקפק באפשרות שהשלום יחזור לשכון בתנועה והניח שהמשך המאבק יגרם לפילוג שהוא היה, כנראה, מעוניין בו", אך הם לא מרחיבים את היריעה בעניין. הפוליטיקה, כאמור, נעדרת כמעט כליל מהספר.

פרשנות חלופית – פוליטית – לפרשה תציע את האפשרות שמתנגדי הרצל הבינו היטב את הצעתו. מאבקם בהרצל הביא לידי ביטוי השקפה ערכית שונה בנוגע למהות הציונות. במלים אחרות, משבר אוגנדה אינו פרי אי-ההבנה בין מנהיגים, אלא תוצאה של התנגשות בין השקפות עולם מנוגדות בתנאי עת הציונית. המטרה של הציונות הפוליטית של הרצל היתה להבטיח את ביטחונם של היהודים באמצעות יצירת תנאי